

Sanni Antikainen

Sukupuolittietoinen opetus peruskoulussa

Kasvatustieteen kandidaatintyö
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Taide- ja taitopainotteinen luokanopettajan koulutus
2018

Sukupuoli on aina ajankohtainen aihe, ja viime vuosina sukupuolta ja sen ulottuvuuksia on käsitelty laajasti mediassa. Opetushallituksen vuonna 2015 julkaisema opas *Tasa-arvotyö on taitolaji* herätti paljon kiinnostusta ja keskustelua sukupuolen merkityksestä koulumaailmassa. Valitsin juuri tämän aiheen tutkittavaksi ensinnäkin sukupuolen käsitteen monipuolisen ja mielenkiintoisen luonteen vuoksi. Lisäksi olen itse sitä mieltä, että sukupuoliasioista puhutaan usein vailla oikeaa tietoa pelkkien omien tuntemusten varassa, ja haluan itse tulevana opettajana olla tietoinen siitä, kuinka sukupuoli vaikuttaa opetukseen ja kuinka kohtelemme koulussa eri sukupuolten edustajia.

Tutkielmassani selvitän, mitä on sukupuolittietoinen opetus ja miten sukupuolten tasa-arvo ja sukupuolittietoisuus toteutuvat koulussa. Tutkielmani on kirjallisuuteen perustuva katsaus, jonka lähdemateriaalina olen hyödyntänyt laajasti erilaista kirjallisuutta ja artikkeleita. *Tasa-arvotyö on taitolaji* -oppaan lisäksi hyödynnän erityisesti muutamia kotimaisia kokoelmateoksia sukupuolesta koulumaailmassa, perusopetuksen opetussuunnitelman tämänhetkisiä perusteita sekä opetushallituksen raportteja ja muita kotimaisia selvityksiä.

Tutkielmassani selvisi, että perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet pitävät sukupuolittietoisuutta tärkeänä lähtökohtana peruskoulun opetukselle. Koulun tulee toiminnallaan edistää sukupuolten tasa-arvoa ja myös kannustaa oppilasta tekemään valintoja itsenäisesti, sukupuolirooleista välittämättä. Opettajat voivat kuitenkin kohdella tyttöjä ja poikia eri tavoin sekä suhtautua oppilaisiin eri tavalla sukupuolesta riippuen. Pojat esimerkiksi saavat enemmän huomiota ja puheaikaa luokkahuonetilanteissa. Kuitenkin tyttöoppilaat vastaavat paremmin opettajilla olevaa kuvaa ihanteellisesta oppilaasta. Sukupuolella voi olla myös vaikutusta arviointiin. Joissakin oppiaineissa pojilta vaaditaan samaan arvosanaan enemmän osaamista kuin tyteiltä, toisaalta joissakin oppiaineissa tyttöjä arvioidaan tiukemmin. Myös oppimateriaalit voivat olla sukupuolittuneita, ja niitä kehittäessä tulisikin pyrkiä antamaan materiaalien käyttäjälle tasa-arvoinen kuva sukupuolista. Oppimateriaalien sukupuolittoisessa kehityksessä voidaan kiinnittää huomiota myös materiaalien kiinnostavuuteen eri sukupuolten näkökulmista.

Näyttääkin siltä, että vaikka perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa sukupuolittietoisuus ja sukupuolten tasa-arvon edistäminen ovat tärkeitä arvoja, on sukupuolittietoisuuden lähestymistavan yleistymisen sekä sukupuolten tasa-arvon edistämisen saralla edelleen paljon tehtävää. Yksi tapa lisätä peruskoulujen opetuksen sukupuolittietoisuutta voisi olla opettajien ja opettajaopiskelijoiden koulutus aiheen tiimoilta. Myös oppilaitoskohtaiset tasa-arvosuunnitelmat voisivat antaa konkreettisia toimintamalleja sukupuolten tasa-arvon edistämiseen koulussa.

Avainsanat: sukupuoli, sukupuolittietoisuus, sukupuolittietoinen opetus, peruskoulu

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
2	Tutkimusasetelma	7
2.1	Kriittinen kasvatustiede tutkimuksen lähtökohtana	7
2.2	Tutkimusmenetelmät	8
2.3	Tutkimuskysymykset	9
3	Keskeisiä käsitteitä	11
3.1	Moninainen sukupuoli	11
3.1.1	<i>Sukupuolen moninaisuus peruskoulussa</i>	13
3.2	Sukupuolten tasa-arvo	13
3.3	Sukupuolitietoista vai sukupuolisensitiivistä?	14
3.4	Sukupuolineutraalius ja sen ongelmallisuus koulukontekstissa	15
4	Sukupuolitietoisuus peruskoulun opetuksessa	17
4.1	Sukupuolitietoisuus perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa	17
4.2	Opettajan vaikutus opetuksen sukupuolitietoisuuteen	18
4.3	Sukupuolen vaikutus arviointiin	20
4.4	Sukupuoli oppimateriaaleissa	22
5	Johtopäätökset ja pohdintaa	24
6	Lähteet	28

1 Johdanto

Sukupuoli on aina ajankohtainen aihe, joka koskettaa meidän jokaisen elämää tavalla tai toisella. Usein ensimmäinen asia, minkä huomaamme toisessa ihmisessä, on nimenomaan sukupuoli, onhan sukupuoli yksi tärkeimmistä luokitteluperusteista yhteiskunnassamme (Tainio, Palmu & Ikävalko 2010, 13). Sukupuoli onkin paitsi yksilöllinen, myös yhteiskunnallinen asia, sillä sukupuoli tuottaa erilaisia rakenteita yhteiskuntaamme ja sen perusteella voi joutua kohtaamaan myös esimerkiksi syrjintää (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018a).

Viime vuosina sukupuolikysymykset ovat puhututtaneet myös koulumaailmassa. Opetushallitus julkaisi vuonna 2015 oppaan *Tasa-arvotyö on taitolaji* (Jääskeläinen ja muut 2015), ja se herätti vilkasta keskustelua sosiaalisessa mediassa näkemykseni mukaan erityisesti Helsingin Sanomien Nyt -liitteen julkaiseman artikkelin myötä (Sarhimaa 2016). Oppaan teemat ja sisältö tuntuivat herättävän hyvin vahvoja mielipiteitä suuntaan ja toiseen myös muiden kuin kasvatustalan ammattilaisten keskuudessa, ja oppaasta tehtiin jopa kantelu oikeuskanslerille (Säävälä 2016). Opas ja sen aiheuttama julkinen keskustelu mediassa sekä opettajien keskuudessa herättivät myös minun mielenkiintoni aihetta kohtaan: mitä oppaassa todella kerrotaan ja miksi? Entä millaista sukupuolitietoinen opetus oikeasti on, ja kuinka sukupuolten tasa-arvo toteutuu nykypäivän peruskoulussa?

Halusin valita juuri tämän aiheen tutkimukseni kohteeksi, sillä sukupuoli on mielestäni yleisesti ottaen kiehtova tutkimusaihe. Käsite on jo itsessään hyvin monipuolinen ja sitä voidaan tarkastella lukuisista eri näkökulmista ja erilaisissa konteksteissa. Tämän lisäksi sukupuoli on mielestäni mielenkiintoisella tavalla sekä äärimmäisen yksityinen, yksilön identiteettiin ja elämään vaikuttava asia että yhteiskunnallisesti merkittävä tekijä ja rakenteiden luoja.

Sukupuolessa tutkimusaiheena minua kiinnostaa myös sen yhtäaikaaisesti ajaton sekä todella ajankohtainen luonne. Sukupuolen monia ulottuvuuksia on varmasti ihmetelty, luokiteltu ja tutkittu aikojen alusta asti ja tasa-arvon puolesta on taisteltu jo vuosisatoja. Vaikka tasa-arvotyö on tuottanut runsaasti tulosta, tekeminen ei luultavasti lopu kesken. Siksi sukupuoli kaikessa moninaisuudessaan pysyy varmasti mielenkiintoisena ja ajankohtaisena puheenaiheena vielä

pitkään. Viime vuosina suomalaisessa mediassa onkin keskusteltu sukupuoleen liittyen esimerkiksi seksuaalivähemmistöjen ja tällä hetkellä etenkin sukupuolivähemmistöjen oikeuksista sekä seksuaalisesta häirinnästä ja siihen puuttumisesta.

Omalla kohdallani suurin syy tarttua tähän tutkimusaiheeseen on se, että mielestäni sukupuoleen liittyvistä asioista puhutaan usein vailla oikeaa tietoa pelkkien hatarien käsitysten ja omien tunteiden varassa – aihe tuntuu syystä tai toisesta herättävän usein kiivasta keskustelua ja voimakkaita tunteita. Haluan itse tulevana kasvattajana olla tietoinen siitä, kuinka odotuksemme ja ennakkoluulomme eri sukupuolten suhteen vaikuttavat kasvatukseen ja opetukseen sekä laajentaa näkemystäni ja osaamistani näiden rakenteiden purkamisen suhteen. Lisäksi uskon itse siihen, että kiinnittämällä huomiota sukupuolittuneiden käytäntöjen muuttamiseen sekä kasvatuksen sukupuolitietoisuuden kehittämiseen voimme tehdä peruskoulusta turvallisemman tilan kaikille: miehille, naisille ja niille, joiden sukupuoli sijoittuu tämän binäärisen järjestelmän ulkopuolelle.

Tasa-arvon edistäminen koulussa ei ole ainoastaan mielipidekysymys, sillä koulutuksen järjestäjällä on laillinen velvoite edistää tasa-arvoa. Jo perusopetuslain mukaan opetuksen tulee edistää yhteiskunnallista tasa-arvoisuutta (Perusopetuslaki 21.8.1998/628 2 §). Laki miesten ja naisten välisestä tasa-arvosta tarkoittaa tätä tavoitetta entisestään: laissa todetaan, että koulutuksen järjestäjän velvollisuutena on huolehtia siitä, että tytöillä ja pojilla sekä naisilla ja miehillä on samanlaiset mahdollisuudet koulutukseen ja että opetuksen, tutkimuksen sekä oppiaineiston on tuettava lain toteutumista (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 8.8.1986/609 5 §).

Vuonna 1986 säädettyä tasa-arvolakia koskevassa hallituksen esityksessä todetaan, että lain säätämisen aikaan voimassa olleessa peruskoululaissa (476/1983) peruskoulun opetuksen ja muun toiminnan järjestämisessä tulee huomioida sukupuolten välisen tasa-arvon edistäminen. Lisäksi esityksessä todetaan esimerkiksi että jo opettajankoulutuksessa olisi painotettava opettajien omien asenteiden vaikutusta oppilaiden käsitykseen siitä, mitkä ammatit ovat tytöille ja pojille sopivia. (Hallituksen esitys Eduskunnalle naisten ja miesten välistä tasa-arvoa koskevaksi lainsäädännöksi 57/1985, 14.) Sukupuolten tasa-arvon rakentumista peruskoulusta asti on siis pyritty edistämään jo pitkään.

Koulutuksen järjestäjällä on myös velvollisuus yhdenvertaisuuden edistämiseen. Yhdenvertai-

suuslaissa todetaan muun muassa että yhdenvertaisuuden toteutumista on arvioitava ja sen edistämiseksi on ryhdyttävä toimenpiteisiin, joiden on oltava tehokkaita ja tarkoituksenmukaisia oppilaitoksen olosuhteet huomioon ottaen. Koulutuksen järjestäjän täytyy myös huolehtia siitä, että oppilaitoksella on suunnitelma toimenpiteistä, joita tarvitaan yhdenvertaisuuden edistämiseksi. (Yhdenvertaisuuslaki 30.12.2014/1325 6 §.)

2 Tutkimusasetelma

Tutkielmassani keskityn tarkastelemaan, kuinka sukupuolitietoisuus ilmenee peruskoulun opetuksessa. Olen rajannut työni aiheita siten, että keskityn tutkimaan ainoastaan peruskoulussa tapahtuvaa opetusta. Näin ollen tutkimuksen ulkopuolelle rajautuu muualla kuin peruskouluissa tapahtuva opetus sekä muu peruskoulussa tapahtuva opetuksen ulkopuolinen toiminta, kuten ruokailu- ja välituntitilanteissa tapahtuva opettajien ja oppilaiden kohtaaminen. Käsittelen kuitenkin tutkimuksessani esimerkiksi opetussuunnitelmaa sekä arviointia osana opetuksen käsitettä, sillä nähdäkseni molemmat liittyvät läheisesti peruskoulussa tapahtuvaan konkreettiseen opetukseen ja näin ollen ovat olennaisia aiheita tutkimuksessani.

Keskityn tässä tutkielmassa tarkastelemaan nimenomaan tyttöjä ja poikia, eli muunsukupuoliset oppilaat rajautuvat suurimmaksi osaksi tarkastelun ulkopuolelle. Olen päätenyt tähän ratkaisuun ensisijaisesti siksi, että sukupuoliroolit ja sukupuolittuneet odotukset ja käsitykset koskevat näkemykseni mukaan yleensä nimenomaan tyttöjä ja poikia. Myös löytämäni lähdemateriaali käsittelee suurilta osin ainoastaan tyttö- ja poikaoppilaita. Lisäksi rajaaminen yksinkertaistaa ja selkeyttää lähdemateriaalin etsimistä sekä tutkielman työstämistä. Tekemästäni rajauksesta huolimatta suhtaudun kriittisesti ajatukseen siitä, että sukupuolia on vain kaksi ja että sukupuoli voitaisiin määritellä puhtaasti fyysisten tai biologisten tekijöiden pohjalta.

2.1 Kriittinen kasvatustiede tutkimuksen lähtökohtana

Kandidaatintyöni filosofinen pohja muodostuu erityisesti kriittisen teorian ja kriittisen kasvatustieteen lähtökohdista. Kriittinen teoria syntyi niin kutsutun Frankfurtin koulukunnan eli Frankfurtin yliopistossa toimineen tutkimusryhmän kehittelemänä 1920- ja 1930 -luvulla (Siljander 2014, 19). Kriittiseen teoriaan voidaan sisällyttää useita eri filosofioita, joille yhteistä on näkemys siitä, että todellisuus muokkautuu esimerkiksi erilaisten sosiaalisten, eettisten, poliittisten sekä sukupuoleen liittyvien tekijöiden yhteisvaikutuksesta. Kriittisen teorian sisältämät filosofiat katsovat, että tutkija sekä tutkittava ovat sidoksissa toisiinsa ja että tutkijan omat arvot ovat mukana vaikuttamassa tutkimuksen lopputulokseen. (Metsämuuronen 2006, 206.)

Kriittisen kasvatustieteen termi pohjautuu kriittisen teorian käsitteeseen. Kriittisestä kasvatustieteestä on käytetty myös nimityksiä kriittinen pedagogiikka ja emansipatorinen pedagogiikka. Vaikka näissä eri nimivaihtoehdoissa on havaittavissa painotuseroja, pohjimmiltaan on kyse

samasta kasvatustieteen perinteestä. (Siljander 2014, 143—144). Kriittisen kasvatustieteen suuntauksessa korostetaan ajatusta siitä, ettei kasvatus ole autonominen kulttuurinen ilmiö eikä myöskään yksinomaan kasvattajan ja kasvatettavan välinen suhde, vaan se pitäisi nähdä poliittisena ja yhteiskunnallisena toimintana. Kriittinen kasvatustiede pyrkii myös tekemään selväksi yhteiskunnallisen tasa-arvon, demokratian, vapauden ja itsemääräytyvyyden ihanteita. (Siljander 2014, 153—154.)

Kriittisen kasvatustieteen mukaan tiede on aina poliittista ja arvoihin sidottua joko avoimesti tai peitetysti. Kasvatuksen tehtävä on kriittisen kasvatustieteen mukaan edistää tasa-arvoa ja tehdä töitä epäoikeudenmukaisten käytäntöjen lakkauttamiseksi. (Siljander 2014, 142.) Omassa tutkielmassani kriittisen kasvatustieteen lähtökohdat näkyvätkin juuri siinä, että olen päättänyt tarkastella kandidaatintyössäni sitä, kuinka sukupuolten tasa-arvo toteutuu koulumaailmassa ja millaisia sukupuolittuneita, epäoikeudenmukaisia ennakkoluuloja ja käytänteitä oppilaisiin kohdistuu.

2.2 Tutkimusmenetelmät

Tutkielmani on teoreettinen, kirjallisuuteen perustuva katsaus. Tutkielmaani vaadittavan tiedon kokoamiseen hyödynsin monipuolisesti erilaisia tapoja ja palveluita. Oulun kaupunginkirjaston sekä Oulun yliopiston kirjaston hyllyjen lisäksi etsin tietoa esimerkiksi erilaisista sähköisistä tietokannoista, kuten Oula-Finnasta ja Ericistä. Olenkin pyrkinyt keräämään mahdollisimman monipuolista lähdemateriaalia rakentaakseni tutkielmastani mahdollisimman luotettavan, riippumattoman sekä avarakatseisen.

Muutamit tietyt kirjat, artikkelit ja julkaisut nousevat kandidaatintyössäni erityisen merkittäväksi lähteiksi. Tutkielmani sai alkusysäyksensä nimenomaan Opetushallituksen julkaiseman Liisa Jääskeläisen, Johanna Hautakorven, Hanna Onwen-Human, Hanna Niittymäen, Anssi Pirttijärven, Miko Lempisen ja Valpuri Kajanderin kirjoittaman *Tasa-arvotyö on taitolaji* (2015) -oppaan myötä. Opas kulkeekin mukana tutkielmassani alusta loppuun ja tarkastelen sitä lähes kaikissa tutkielmani luvuissa. Markku Suortamon, Liisa Tainion, Elina Ikävalkon, Tarja Palmun ja Sirpa Tanin toimittama teos *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa* (2010) nousee myös merkittäväksi lähteeksi tutkielman kannalta ollessaan hyvin monipuolinen teos sukupuolten tasa-arvon sekä sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden ilmenemisestä koulumaailmassa.

Edellä mainittujen lähteiden lisäksi pidän erittäin tärkeinä lähteinä käyttämiäni Opetushallituksen raportteja ja muita suomalaisia selvityksiä, sillä ne keskittyvät tutkimukseni kannalta juuri olennaisiin seikkoihin juuri oikeassa kontekstissa eli suomalaisessa peruskoulussa. Erityisessä asemassa ovat luonnollisesti myös perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet vuodelta 2014. Tarkastelen perusopetuksen opetussuunnitelman perusteita työssäni useaan otteeseen, joten niillä on myös erityisasema erityisen tärkeänä lähteenä tutkielmassani.

Koska tutkimuksen kohteeksi on rajautunut nimenomaan suomalainen peruskoulu, ovat suomalaiset ja suomenkieliset lähteet suuressa roolissa tutkielmani lähdeluettelossa. Käytän kuitenkin tutkielmassani myös kansainvälisiä lähteitä. Nämä lähteet sitovat tutkielmassani esitellyt käsitteet ja ilmiöt laajempaan, kansainväliseen kontekstiin. Käyttämäni kansainväliset lähteet käsittelevät esimerkiksi sukupuolen vaikutusta arviointiin (Dee 2007) ja sukupuolieroja oppimistuloksissa (Eurydice 2010).

Selventääkseni tutkimuksen taustaa viittaan myös sukupuolten tasa-arvoon, yhdenvertaisuuteen sekä perusopetukseen liittyvään lainsäädäntöön. Tutkielmani johdannossa nostan esiin myös joitakin suomalaisissa medioissa julkaistuja uutisartikkeleita perustellakseni tutkimusaiheen yhteiskunnallista merkittävyyttä ja ajankohtaisuutta sekä avatakseni omaa kiinnostustani aiheita kohtaan.

2.3 Tutkimuskysymykset

Kandidaatin tutkielmassani vastaan kahteen tutkimuskysymykseen. Ensimmäinen kysymykseni on: *Mitä on sukupuolitietoinen opetus?* Sukupuolitietoisuuden käsitteen määrittämiseksi on syytä tarkastella myös muita käsitteitä sekä niiden suhteita toisiinsa. Ensimmäinen kysymys muotoutui nopeasti jo tutkimusprosessin alussa ja on pysynyt lähes samana alusta asti.

Toinen tutkimuskysymykseni on: *Miten sukupuolten tasa-arvo ja sukupuolitietoisuus toteutuvat koulussa?* Toinen tutkimuskysymys muutti muotoaan aivan tutkielman työstämisen viimeisiin vaiheisiin asti. Muuttuvasta luonteestaan huolimatta kysymys auttoi suuntaamaan mielenkiintoa ja resursseja juuri oikeita asioita kohti sekä rajasi ja tarkensi aihevalintaani.

Tutkimuskysymykseni ovat siis:

1. Mitä on sukupuolittietoinen opetus?

2. Miten sukupuolten tasa-arvo ja sukupuolittietoisuus toteutuvat koulussa?

3 Keskeisiä käsitteitä

Sukupuolitietoista opetusta tarkastellakseen tulee olla tietoinen muutamien käsitteiden merkityksistä sekä yhteyksistä toisiinsa. Keskeisimmän käsitteen eli sukupuolen kattava määrittely vaatii ilmiön monipuolisuuden ja moninaisuuden vuoksi käsitteen tarkastelua useista eri näkökulmista. Käsittelen tässä luvussa myös sukupuolten tasa-arvon käsitettä sekä sukupuolitietoisuuden, sukupuolisensitiivisyyden ja sukupuolineutraaliuden käsitteitä ja niiden yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia.

3.1 Moninainen sukupuoli

Sukupuoli on ilmiönä monimuotoinen, ja siihen liittyy monenlaisia yhteiskunnallisia rakenteita ja merkityksiä. Sukupuolen eri ulottuvuuksia voi myös eritellä useilla erilaisilla tavoilla, eikä jako ole koskaan täysin absoluuttinen: eri tasot voidaan erottaa toisistaan vain analyttisesti, koska todellisuudessa tasot toimivat päällekkäin ja sekoittuvat (Reisby 1999, 23). Näitä sukupuolen määrittelyn tasoja ovat esimerkiksi sukupuolen biologinen, sosiaalinen, juridinen ja psyykkinen ulottuvuus.

Biologisen sukupuolen käsitettä käytetään silloin, kun puhutaan fyysisistä sukupuolen määrittelyn ulottuvuuksista, kuten kromosomeista, anatomiasta tai hormoneista. Biologisesta sukupuolesta voidaan käyttää usein myös termiä syntymässä määritelty sukupuoli. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018a.) Sukupuolen määrittely biologian kautta on ollut vallitseva tapa 1970-luvulle saakka. Biologisella määrittelyllä jaetaan sukupuolta toisilleen vastakkaisiin osiin ja se tuottaa stereotyyppioita siitä, miten miehet ja naiset käyttäytyvät ja toimivat ja millaisia luonteenpiirteitä heillä on. (Ylitapio-Mäntylä 2012, 20—21.)

Koska biologiaan ja fyysisyyteen perustuvat määritelmät eivät ole riittäviä, täytyy sukupuolen käsitettä lähestyä myös muista näkökulmista. 1970-luvulla alettiin puhua biologisen sukupuolen, *sex*, lisäksi myös sosiaalisesta sukupuolesta, *gender* (Ylitapio-Mäntylä 2012, 20—21). Sosiaalisella sukupuolella tarkoitetaan rooleja, normeja ja odotuksia, joita sukupuoleen liitetään (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018a). Ihminen tarvitsee sosiaalisia kategorioita, ja sukupuolitettu jako tarjoaa yksinkertaisen tavan löytää yksilöllisiä eroja sosiaalisesta käytöksestä. Lapset sosiaalistuvat sukupuoleen oppimalla omaan sukupuoleensa liitettyjä sääntöjä ja tehtäviä. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 30).

Juridisella sukupuolella tarkoitetaan henkilön laillista sukupuolta, joka ilmenee henkilötunnuksesta ja joka vahvistetaan joko syntymässä tai sukupuolenkorjausprosessin yhteydessä. Vaikka kaikki edellä mainitut sukupuolen määrittelytavat ovat varsin kaksijakoisia, juridinen sukupuoli on näistä tiukin. Suomessa mahdollisia juridisia sukupuolia on kaksi, mies tai nainen. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018a.)

Siinä missä juridinen sukupuoli on usein ehdottoman kaksijakoinen, voi sukupuolen psyykinen ulottuvuus olla huomattavasti monipuolisempi. Psykkisellä sukupuolella viitataan yksilön subjektiiviseen tietoisuuteen omasta sukupuolesta (Syrjäläinen & Kujala 2010, 31). Sukupuoli-identiteetti tarkoittaa henkilön omaa kokemusta sukupuolestaan sekä sen ilmaisemisen tapoja, kuten pukeutumista tai käytöstä. Sukupuoli-identiteetti ei rajaudu kahden juridisen sukupuolen tarjoamiin vaihtoehtoihin eikä välttämättä vastaa syntymässä määriteltyä sukupuolta. (Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2018a.) Sukupuoli-identiteetin muodostuminen jatkuu koko elämän ajan (Syrjäläinen & Kujala 2010, 31).

Rajat sen välillä, millaisia odotamme naisten ja miesten sekä tyttöjen ja poikien olevan, vaihtelevat ja muuttuvat. Emme kuitenkaan voi välttää esimerkiksi tytön ja pojan käsitteitä, sillä todellisuudessa sekä lapset ja aikuiset luokittelevat ja erottelevat sukupuolen avulla. (Reisby 1999, 24.)

Voidaan siis todeta, että sukupuoli on moninainen ilmiö, jonka jakaminen kahteen toisilleen vastakkaiseen osaan osoittautuu hankalaksi tehtäväksi. Usein puhutaankin sukupuolen moninaisuudesta, jolla viitataan siihen, että sukupuolen ilmenemistavat ovat kaksijakoista luokittelevaa moninaisempia (Seksuaalinen tasavertaisuus Ry 2018). Ihminen voi kokea ja ilmaista sukupuoltaan lukemattomin eri tavoin ja kokea tai ilmaista olevansa esimerkiksi mies, nainen, sekä että, vaihtelevasti molempia tai ei kumpaakaan. Myöskään fyysiset ominaisuudet eivät aina ole yksiselitteisesti kaksijakoisia. Jokaisella ihmisellä on yksilöllinen määrä sekä maskuliiniseksi että feminiiniseksi yleisesti määriteltyjä ominaisuuksia. (Lehtonen 2010, 88.) Moninaisuus koskettaa sekä sukupuolienemmistöjä että sukupuolivähemmistöjä, joihin kuuluvat transihmiset, sukupuolettomat, intersukupuoliset sekä sukupuoliristiriitaa kokevat henkilöt. (Seksuaalinen tasavertaisuus Ry 2018.)

3.1.1 Sukupuolen moninaisuus peruskoulussa

Sukupuolen moninaisuutta voidaan pitää tärkeänä aiheena myös peruskoulussa. Tämänhetkissä perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa todetaan, että perusopetuksen tulee lisätä tietoa ja ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta (Opetushallitus 2014, 18). Lisäksi on todettu, että opettajan positiivinen asenne sukupuolen moninaisuutta kohtaan lisää sukupuoleltaan moninaisten oppilaiden hyvinvointia koulussa: opettajan positiivinen ja kannustava suhtautuminen moninaisuuteen vaikuttaa positiivisesti seksuaalisuudeltaan ja sukupuoleltaan moninaisten oppilaiden itsevarmuuteen ja motivaatioon oppimisessa sekä heidän minäkuvaansa oppijana (Ullman 2017, 285). Lisäksi lienee mainitsemisen arvoista, että jo perusopetuksen arvopohjan mukaan jokainen oppilas on arvokas omana ainutlaatuisena itsenään (Opetushallitus 2014, 15).

Jokaisen tulisi saada itse määritellä oma sukupuolensa: millainen tyttö, poika, nainen tai mies hän on, sijoittuuko sukupuoli näiden määritelmien välille vai kokonaan ulkopuolelle. Muiden tulee kunnioittaa yksilön kokemusta omasta sukupuolestaan. Opettajan sukupuolitietoisuuteen kuuluu taito tukea oppilasta tämän sukupuolen määrittelyprosessin eri vaiheissa. (Jääskeläinen ja muut 2015, 13.)

3.2 Sukupuolten tasa-arvo

Sukupuolten tasa-arvolla viitataan sukupuolten yhtäläisiin oikeuksiin ja mahdollisuuksiin sekä vallan tasaiseen jakautumiseen. Sukupuolten tasa-arvoon vaikuttavat sukupuolen lisäksi myös muut eriarvoisuutta aiheuttavat tekijät. (Terveystieteiden tutkimuskeskus 2018b.) Oikeuksista ja mahdollisuuksista keskustelun lisäksi tulee ottaa huomioon myös sukupuolten yhtäläisten velvollisuuksien vaatimus (Syrjäläinen & Kujala 2010, 29). Sukupuolten tasa-arvo ei sisällä vaatimusta siitä, että kaikkien tulisi olla samanlaisia, mutta sukupuolten erilaisuus ei saisi johtaa eriarvoisuuteen yhteiskunnassa (Opetushallitus 2008, 3). On huomioitava, että sukupuolten tasa-arvo on aika- ja paikkasidonnainen asia, ja sen saavuttaminen edellyttää poliittisten päätösten lisäksi myös arkisia tekoja – tasa-arvon puolesta on siis toimittava sekä yksilöllisellä että yhteisöllisellä tasolla (Syrjäläinen & Kujala 2010, 29).

Suomessa viranomaisten tulee huomioida kaikessa toiminnassaan miesten ja naisten välisen tasa-arvon edistäminen ja puuttua erityisesti sellaisiin olosuhteisiin, jotka estävät tasa-arvon

toteutumista. Myös koulutuksen järjestäjillä on velvollisuus huolehtia siitä, että tytöillä ja pojilla sekä naisilla ja miehillä on yhtäläiset mahdollisuudet kouluttautua ja että opetus sekä oppiaineistot edistävät sukupuolten välisen tasa-arvon toteutumista. Jokaisessa oppilaitoksessa on myös laadittava vuosittain tasa-arvosuunnitelma, jonka tulee sisältää selvitys oppilaitoksen senhetkisestä tasa-arvotilanteesta, toimenpiteet tasa-arvon edistämiseksi sekä arvio siitä, kuinka edellisessä suunnitelmassa esitetyt toimenpiteet ovat toteutuneet ja mitä niistä on seurannut. (Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 8.8.1986/609 4 §, 5 § ja 5 a §).

Suomi on monella tavalla sukupuolten tasa-arvon edelläkävijä: naiset ovat jo pitkään osallistuneet työelämään sekä poliittiseen päätöksentekoon, ja viime vuosina on kiinnitetty aiempaa enemmän huomiota myös miesten kohtaamiin yhteiskunnallisiin ongelmiin. Tasa-arvo ei kuitenkaan ole valmis, ja sukupuolten tasa-arvo ei toteudukaan täysin esimerkiksi päätöksenteon, palkkaerojen, perhevapaiden käytön sekä terveyden osalta. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2010, 14–21.)

3.3 Sukupuolitietoista vai sukupuolisensitiivistä?

Sukupuolitietoisuudella tarkoitetaan sitä, että sukupuolten erot tunnistetaan ja tunnustetaan, mutta niitä ei pidetä biologian vaan kulttuurin tuottamina. Sukupuolitietoisessa lähestymistavassa tiedostetaan, että eri sukupuolia arvostetaan ja kohdellaan eri tavoin, ja sitä pyritään muuttamaan. Tarkoituksena on huomioida ihminen yksilönä sen sijaan että hänet määriteltäisiin sukupuolensa kautta. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 56).

Sukupuolisensitiivisyydellä tarkoitetaan sukupuolinäkökulman huomioimista kaikessa toiminnassa. Sen pohjana on havainto siitä, että sukupuoli on muutakin kuin pelkkää biologiaa. Sukupuolisensitiivisyys on herkkyyttä tunnistaa omassa toiminnassa tekijöitä, jotka vaikuttavat suhtautumiseen miehiin ja naisiin, taitoa tunnistaa miesten ja naisten viestintätapojen ja tarpeiden erilaisuutta sekä kykyä havaita epätasa-arvoisia rakenteita ja kohtelua. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 31.)

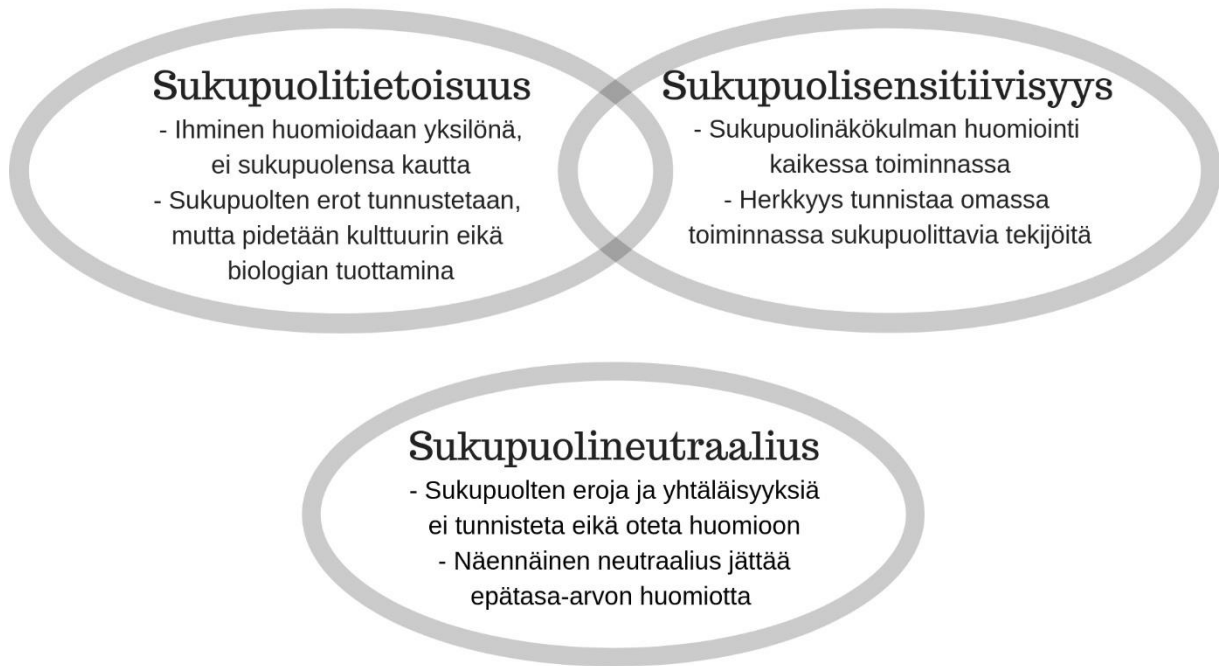
Sukupuolitietoisuuden sekä sukupuolisensitiivisyyden käsitteitä on käytetty jossain määrin synonyymeinä, ja ne ovatkin hyvin lähellä toisiaan. Termeissä on kuitenkin sävyero: sukupuoli-

sensitiivisyys saattaa arkisessa ajattelussa sekaantua essentiaalisuuteen, tyttöjen ja poikien lähtökohtaisia eroja korostavaan ajattelutapaan. Tämän vuoksi perusopetuksen opetussuunnitelmatyössä valittiin käyttää käsitettä sukupuolittietoinen opetus. (Jääskeläinen ja muut 2015, 19.)

3.4 Sukupuolineutraalius ja sen ongelmallisuus koulukontekstissa

Sukupuolineutraalius eroaa edellä avatuista käsitteistä siten, että siinä sukupuolten välisiä eroja ei tunnisteta eikä eri sukupuolten välisiä eroja ja yhtäläisyyksiä haluta tai osata ottaa huomioon (Syrjäläinen & Kujala 2010, 32). Sukupuolineutraalius, jota kutsutaan myös sukupuolisokeudeksi, voidaan nähdä jopa sukupuolittietoisuuden vastakohtana, sillä neutraaleiksi mielletty toimintatavat voivat joskus asettaa eri sukupuolten edustajat erilaiseen asemaan keskenään (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 56).

Näyttää siltä, että opettajille on vaikeaa puhua sukupuolten välisistä eroavaisuuksista ja ne esitetään ennemminkin yksilöiden persoonallisina piirteinä. Opettajien ja opettajankouluttajien keskuudessa sukupuolineutraaliuden voidaan ajatella olevan tasa-arvoa ja että sukupuolella ei ole opetuksen kannalta merkitystä. Tämänkaltainen tasapäistäminen voi kuitenkin estää opettajia näkemästä kouluarjessa esiintyvää sukupuolen moninaisuutta ja vaihtelua. Jos sukupuolesta ja sen vaikutuksista ei puhuta ja toiminta koulussa on näennäisesti neutraalia, epätasa-arvo jää huomaamatta. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 32—35.) Sukupuolineutraaliksi julistautuva koulu ei huomioi sukupuolten toisistaan erottamista huolimatta siitä, että sukupuolella on merkitystä opetuksen kannalta. Näin ollen näennäisen sukupuolineutraalisti toimiva koulu on samalla myös sukupuolen perusteella syrjivä koulu. (Jääskeläinen ja muut 2015, 18; Reisby 1999, 32.)

Kuva 1. Sukupuolitietoisuuden, sukupuolisensitiivisyyden ja sukupuolineutraaliuden käsitteet tiivistettynä ja niiden suhde toisiinsa. Sukupuolineutraalius eroaa sukupuolitietoisuudesta ja sukupuolisensitiivisyydestä ja voidaan nähdä jopa sukupuolitietoisuuden vastakohtana.

4 Sukupuolitietoisuus peruskoulun opetuksessa

Sukupuolitietoinen opetus tarkoittaa sitä, että opettaja tiedostaa omat käsityksensä sukupuolesta ja sen moninaisuudesta (Jääskeläinen ja muut 2015, 18). Sukupuolitietoisessa opetuksessa ja ohjauksessa otetaan oppilaan sukupuoli systemaattisesti huomioon, ja tavoitteena on pohtia sukupuolen merkitystä opetuksessa, oppimateriaaleissa ja myös oppilaiden tulevaisuudessa (Tanhua 2012, 40). Koska sukupuolitietoisessa lähestymistavassa pyritään tunnistamaan ja purkamaan yhteiskunnan sukupuolittavia rakenteita, sen voidaan katsoa rakentavan sukupuolten välistä tasa-arvoa (Jääskeläinen ja muut 2015, 18).

Sukupuolitietoisuus on hyvän opetuksen tunnuspiirre, ja se voidaan nähdä osana opettajan ammattitaitoa. Sukupuolitietoinen opettaja tiedostaa käsityksensä sukupuolesta ja sen moninaisuudesta, ja opetuksen perustana on herkkyyys tunnistaa oppilaan yksilöllisyys ja persoonallisuus. (Jääskeläinen ja muut 2015, 18.)

Tämänhetkisessä opetussuunnitelmassa todetaan, että opetus on lähestymistavaltaan sukupuolitietoista. (Opetushallitus 2014, 28). Opetussuunnitelma velvoittaa esimerkiksi kiinnittämään huomiota sukupuolittuneiden asenteiden ja käytänteiden tunnistamiseen ja muuttamiseen työtapoja valitessa (Opetushallitus 2014, 30) ja kannustamaan oppilaita tekemään valintoja omista lähtökohdistaan sukupuolittuneita ratkaisuja välttäen (Opetushallitus 2014, 154). Vaikka sukupuolitietoinen tasa-arvokasvatus on nostettu hallituksen tasa-arvo-ohjelmassa yhdeksi opettajankoulutuksen kehittämisalueeksi ja sukupuolitietoisesta tasa-arvokasvatuksesta on tehty lukuisia tutkimuksia, ei aiheella silti näytä olevan suurta näkyvyyttä koulujen arjessa (Syrjäläinen & Kujala 2010, 25).

4.1 Sukupuolitietoisuus perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa

Suurin osa maista ilmoittaa ottavansa sukupuolen huomioon opetussuunnitelmassa, mutta sukupuolinäkökulman huomioinnin taso vaihtelee maittain (Eurydice 2010, 57). Suomalaisissa vuoden 2004 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa sukupuoli mainitaan vain muutamia kertoja. Kuitenkin myös vuoden 2004 opetussuunnitelman perusteissa perusopetuksen arvopohjaa käsittelevässä kappaleessa todetaan, että opetuksen tulee edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa ja antaa tytöille ja pojille edellytykset toimia samantlaisin oikeuksin ja velvollisuuksin.

sin yhteiskunnassa, työelämässä sekä perhe-elämässä (Opetushallitus 2004, 14). Lisäksi oppilaanohjauksen tavoitteissa todetaan oppilaalla olevan oikeus saada tukea ja kasvatusta myös sukupuolirajat ylittävissä oppiaine-, koulutus- ja ammatinvalinnoissa (Opetushallitus 2004, 258).

Sukupuolten tasa-arvon osalta periaatteellista muutosta kahden viimeisen opetussuunnitelman välillä voidaan pitää merkittävänä (Jääskeläinen ja muut 2015, 18). Vuoden 2014 perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa todetaan, että opetuksen tulee olla lähestymistavaltaan sukupuolitietoista: yhteisön tulee arvoillaan ja käytänteillään edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa ja rohkaista oppilaita tunnistamaan omia mahdollisuuksiaan ja tekemään valintoja ilman sukupuoleen sidottuja roolimalleja. Työtapojen, oppimateriaalien ja oppimisympäristöjen kehittämisellä ja valinnalla voidaan antaa näkyvyyttä inhimilliselle moninaisuudelle. (Opetushallitus 2014, 28.)

Opetussuunnitelman perusteissa todetaan myös, että yksi perusopetuksen tehtävistä on edistää sukupuolten välistä tasa-arvoa, kannustaa yhdenvertaisesti tyttöjä ja poikia eri oppiaineissa ja lisätä tietoa sekä ymmärrystä sukupuolen moninaisuudesta (Opetushallitus 2014, 18). Oppilaita tulee myös tukea omien mahdollisuuksien ja mielenkiinnon kohteiden tunnistamisessa ja jatko-opintovalintojen tekemisessä perustellusti, perinteiset sukupuoliroolien ja muiden odotusten vaikutukset tiedostaen (Opetushallitus 2014, 24).

Kirjoitetun opetussuunnitelman lisäksi kouluarkeen vaikuttaa myös niin sanottu piilo-opetussuunnitelma. Käsitteellä viitataan niihin asioihin, joita kouluissa opitaan julkisten tavoitteiden ohella ja se opettaa oppilaat käyttäytymään tietyllä tavalla tiettyjen kirjoittamattomien sääntöjen mukaisesti. Piilo-opetussuunnitelma voi välittää oppilaille stereotyyppisiä kuvia siitä, millaisia tytöt ja pojat ovat ja täten toisintaa yhteiskunnallisia sukupuolittuneita rakenteita. (Syrjäläinen & Kujala 2010, 26—27.)

4.2 Opettajan vaikutus opetuksen sukupuolitietoisuuteen

Oppilaan sukupuoli vaikuttaa helposti hänen kasvatukseensa sekä siihen, millaisia sukupuolten malleja hänelle tarjotaan (Jääskeläinen ja muut 2015, 18). Opettajan tulisikin pohtia omien kokemustensa sekä tietojensa pohjalta esimerkiksi omaa sukupuoli-identiteettiään sekä suhtautumista toiseen sukupuoleen, omia käsityksiä ja ennakkoluuloja siitä, millaisia tytöt ja pojat ovat

(Reisby 1999, 29). Tyttöjä ja poikia ei kuitenkaan pitäisi tarkastella mitenkään perustavanlaatuisesti erilaisina, vaan opettajan tulisi olla tietoinen sukupuolen erilaisista merkityksistä, jotta niihin liittyviä itsestään selviä odotuksia pystyttäisiin purkamaan. (Lahelma 2009, 151). Opettajan tulisi tuoda sukupuolittietoisuus yhdeksi oman ammattitaidon osaksi ja kehittää opetusnsa sukupuolittietoisuutta pohtimalla omaa työtään sukupuolinäkökulmasta (Tanhua 2012, 40—42). Sukupuolittietoinen opettaja antaa oppilailleen mahdollisuuden toteuttaa ja ilmaista itseään ilman sukupuolittuneita odotuksia, edistää sukupuolten tasa-arvoa omalla työllään kiinnittämällä huomiota esimerkiksi oppimateriaalien ja työtapojen valintaan, tunnistaa omat taipumuksensa kohdella oppilaita eri tavoilla sukupuolen perusteella sekä osallistuu koulun ja työyhteisön kehittämiseen kyseenalaistamalla sukupuolittavia käytäntöjä ja osallistumalla koulun tasa-arvosuunnitteluun (Jääskeläinen ja muut 2015, 18—19).

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa puhutaan koulun toimintakulttuurista, jolla viitataan kunkin koulun historiallisesti ja kulttuurisesti muotoutuneeseen tapaan toimia. Toimintakulttuuri muovautuu sekä tiedostettujen että tiedostamattomien tekijöiden vaikutuksesta. Koulun aikuisten toimintatavat, kuten esimerkiksi sukupuoliroolit, siirtyvät väistämättä myös oppilaille. (Opetushallitus 2014, 26.) Koulun toimintakulttuurin tulisi käytänteillään edistää sukupuolten tasa-arvon toteutumista koulussa. Toimintakulttuuriin voi kuitenkin sisältyä käytänteitä ja rakenteita, jotka asettavat eri sukupuolten edustajat eriarvoiseen asemaan keskenään. Koulun toimintakulttuuria tarkastellessa tulisikin pyrkiä kiinnittämään huomioita sellaisten käytänteiden purkamiseen, jotka estävät tasa-arvon toteutumista koulussa. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 28, 56).

Koska koulun sukupuolikäytänteet ovat voineet muodostua osaksi koulun rutiinotoimintoja, opettajien voi olla vaikea suhtautua niihin kriittisesti (Sulkunen & Kauppinen 2018, 151). Lisäksi erilaiset opettajalle muodostuvat ennako-oletukset esimerkiksi tietyn sukupuolen edustajien ominaisuuksista voivat vaikuttaa opetukseen. Jos oletetaan, että kaikki pojat ja kaikki tytöt erillisinä ryhminä ovat tietynlaisia oppilaita ja oppijoita, jäävät jokaisen tytön ja pojan yksilölliset ominaisuudet ja tarpeet huomaamatta (Sulkunen & Kauppinen 2018, 151). Tätä kutsutaan kategoriseksi yleistykseksi. Esimerkiksi PISA:n ja muiden kansainvälisten koulutukseen liittyvien arviointien yleistyminen lisää puhetta tytöistä ja pojista homogeenisina ryhminä, vaikka todellisuudessa tyttöjen ja poikien kesken on suurempaa vaihtelua kuin tyttöjen ja poikien välillä. (Lahelma 2009, 138—139).

Lampelan tutkimuksessa (1995) enemmistö tutkimuksessa mukana olleista opettajista, rehteista, koulutoimenjohtajista ja opetuspäälliköistä oli sitä mieltä, että oppilaan sukupuolella ei ole merkitystä heidän työnsä kannalta. Samassa tutkimuksessa kuitenkin kävi ilmi, että tyttöjä pidettiin usein kiltimpinä ja tunnollisempina kuin poikia ja poikien katsottiin tarvitsevan enemmän toiminnallista opetusta. Tutkimukseen liittyvissä haastatteluissa tuli esille, että opettajat arvostavat tyttöihin ja poikiin liittämiään ominaisuuksia eri tavoilla: tyttöihin liitettiin enemmän negatiivisia määreitä, ja poikiin liitettyjä negatiivisia määreitä pyrittiin ymmärtämään ja selittämään positiivisella tavalla. (Lampela & Lahelma 1996, 230—234.)

Suomalaisessa vuosina 2005-2006 toteutetussa tutkimuksessa opettajat kokivat pojat tyttöjä levottomammiksi, keskittymiskyvyltään heikommiksi ja huonotuulisemmiksi. Pojat siis vastasivat tyttöjä huonommin opettajien käsitystä ihanteellisesta oppilaasta: hyväntuulisesta, paikallaan pysyvästä, hyvän keskittymiskyvyn omaavasta ja joustavasta oppijasta (Keltinkangas-Järvinen & Mullola 2014, 74).

Luokkahuonetutkimuksissa on todettu, että poikia suositaan opetustilanteissa monin tavoin: he saavat esimerkiksi enemmän puheaikaa ja enemmän aikuisten huomiota. 1980- ja 1990 -luvuilla todettiin tutkimustulosten perusteella, ettei opetus ole erityisen tyttöystävällistä (Reisby 1999, 18—19). Koulukulttuuria ei voida myöskään pitää erityisen feminiinisenä sen kilpailuun perustuvuuden takia (Lahelma 2009, 141).

Opettajat antavat usein tiedostamattomasti enemmän huomiota pojille opetustilanteissa. Vaikka huomio ei olisikaan poikien puolelta toivottua, tytöt kärsivät joka tapauksessa: opettajan antama huomio myötävaikuttaa koulumenestykseen. (Sadker 2000, 82.) Oppilaat voivat myös itse kokea, että tyttöjä ja poikia kohdellaan koulussa eri tavalla. Yli neljäsosa pojista kokee, että käytössä olevat opetusmenetelmät suosivat tyttöjä, kun tytöt taas eivät koe opetusmenetelmien sopivan heille paremmin kuin pojille. Tytöt kokivat lähes kaksi kertaa poikia useammin, että poikien oppintunteja häiritsevää käyttäytymistä katsotaan läpi sormien (Jakku-Sihvonen 2012, 75—76).

4.3 Sukupuolen vaikutus arviointiin

Oppilasarvioinnin tehtävänä on pyrkiä ohjaamaan ja kannustamaan opiskelua sekä kehittää oppilaan kykyjä itsearviointiin. Oppimisen, työskentelyn ja käyttäytymisen arvioinnin tulee olla

monipuolista. (Perusopetuslaki 21.8.1998/628 21 §.) Oppilaan sukupuoli ei saa vaikuttaa arviointiin eikä arviointi saa perustua myöskään sukupuoliin liitettyihin stereotypioihin. Ennakko-luulot siitä, kuinka eri sukupuolen edustajat työskentelevät ja käyttäytyvät, voivat kuitenkin vinouttaa arviointia. (Jääskeläinen ja muut 2015, 20.)

Oppilaan sukupuolella voi olla vaikutusta siihen, kuinka häntä arvioidaan. Suomalaisten tyttöjen ja poikien ero koulumenestyksessä kouluarvosanoilla mitattuna on länsimaiden suurimpia: tyttöjen arvosanat ovat kaikissa oppiaineissa keskimäärin parempia kuin poikien (Keltinkangas-Järvinen & Mullola 2014, 73). On kuitenkin todettu, että tyttöjen suorituksia arvioidaan usein alaspäin, kun taas poikien suorituksia arvioidaan ylöspäin (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 44). Esimerkiksi useissa kieliaineissa opettajat ovat arvioinneissa suosineet poikia ja arvosteluasteikko on lieventynyt sitä enemmän, mitä heikompaa osaaminen on ollut. (Yrjölä 2004, 18.)

Toisaalta matematiikassa pojilta on vaadittu kaikkiin arvosanoihin peruskoulun päättöarviointia tehdessä enemmän osaamista kuin tytöiltä. Antamalla pojille todellista taitotasoa parempia arvosanoja kielissä ollaan mahdollisesti pyritty edistämään tasa-arvoa, ja tyttöjen matematiikan arvioinnin on ehkä ajateltu kannustavan tyttöjä matematiikan opiskeluun. Tämänkaltainen menettely kuitenkin estää yhdenvertaisuuden toteutumista esimerkiksi arvosanoihin perustuvissa valintatilanteissa. (Yrjölä 2004, 18.)

Myös opettajan oma sukupuoli voi vaikuttaa siihen, kuinka hän kutakin oppilasta arvioi. Dee totesi tutkimuksessaan (2007), että opettaja arvioi oppilaan suorituksen paremmaksi, jos oppilas edusti samaa sukupuolta kuin opettaja itse (Dee 2007, 528). Krkovicin, Greiffin, Kupiaisen, Vainikaisen ja Hautamäen tutkimuksessa (2014), jonka otos koostui suomalaisista kuudesluokkalaisista ja heidän luokanopettajistaan, ei kuitenkaan löydetty samanlaista yhteyttä opettajan sukupuolen ja oppilaan sukupuolen sekä arvioinnin välillä. Tutkimuksessa mukana olleet miesopettajat eivät arvostelleet poikia paremmin tai huonommin kuin tyttöjä, eivätkä naisopettajat arvostelleet tyttöjä paremmin tai huonommin kuin poikia (Krkovic, Greiff, Kupiainen, Vainikainen & Hautamäki 2014, 254).

4.4 Sukupuoli oppimateriaaleissa

Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet vuodelta 2014 velvoittavat siihen, että valittujen oppimateriaalien tulee olla tasa-arvoa edistäviä. Koulujen henkilökunnan tulisi suhtautua kriittisesti siihen, kuinka oppimateriaalit rakentavat sukupuolta, sillä monet oppikirjat ja muut materiaalit edelleen toistavat vallitsevia stereotypioita ja mahdollistavat sukupuoleen perustuvan segregaaation jatkumista. (Jääskeläinen ja muut 2015, 21.) Oppimateriaalit voivat osaltaan kasvattaa oppilaita tietynlaisiin sukupuolirooleihin ja tarjota oppitunneille tilaisuuksia ylläpitää tai kyseenalaistaa niiden välittämiä käsityksiä sukupuolesta (Lehtonen 2010, 97). Suomessa valtio ei valvo oppimateriaalien valmistusta, eikä täten myöskään anna ohjeistusta sukupuolinäkökulman huomioimisesta niiden laadinnassa (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 59).

Opetushallitus teetti vuonna 2010 selvityksen siitä, kuinka sukupuoli ilmenee peruskoulun oppimateriaaleissa. Selvityksessä analysoitiin peruskoulun oppikirjoja tietyissä oppiaineissa. Kaikissa analysoiduissa oppimateriaaleissa kuvattiin enemmän miehiä, poikia ja maskuliinisia hahmoja sekä käytettiin enemmän heihin viittaavia sukupuolittavia sanoja naisiin, tyttöihin ja feminiinisiin hahmoihin verrattuna (Tainio & Teräs 2010, 5—6). Selvityksen pohjalta koottiin muistio, jonka tarkoituksena on tukea oppimateriaalien tekijöitä antamalla käytännön vinkkejä sukupuolten tasapuoliseen ja avarakatseiseen käsittelyyn oppimateriaalien laatimisen eri vaiheissa. (Opetushallitus 2011, 3.) Muistion mukaan oppimateriaaleja suunniteltaessa on tärkeä huomioida, että niiden käyttäjälle välittyy tasa-arvoinen kuva myös eri sukupuolista. Oppimateriaalien tekijöiden olisi syytä tarkastella esimerkiksi sitä, esiintyykö tekstissä ja kuvituksessa yhtä usein miehiä ja naisia sekä maskuliinisia ja feminiinisiä hahmoja, millaisia ominaisuuksia eri sukupuoliin liitetään ja millaisia toimijoina eri sukupuolten edustajat kuvataan. (Opetushallitus 2011, 4.)

Oppimateriaalien sukupuolitietoisessa kehittämisessä on kiinnitetty huomiota myös materiaalien kiinnostavuuteen sukupuolinäkökulmasta. Työ- ja elinkeinoministeriön tilaamassa selvityksessä sukupuolten tasa-arvon hyvistä käytännöistä (Tanhua 2012) esitellään oppimateriaalien sukupuolitietoisesta kehittämisestä esimerkkinä Lasketaan langasta -oppimateriaali. Materiaalissa on tuotu matemaattisiin aineisiin laskuesimerkkejä tekstiilityöstä, joka on usein nimenomaan tyttöjen opiskelema aine. Selvityksessä luonnehdittiin oppimateriaalia hyväksi ja oivaltavaksi. Materiaalin hyödyntämisessä nähtiin kuitenkin myös ongelmakohtia, sillä tällaisen materiaalin esitleminen erityisesti tyttöjä kiinnostavina tehtävinä voi vahvistaa käsityksiä siitä,

millaiset mielenkiinnon kohteet ovat tytöille tai pojille sopivia. Tehtävien monipuolistaminen kuitenkin palvelee kaikkia, sekä tyttöjä että poikia. (Tanhua 2012, 42—46). Oppimateriaaleja kehitettäessä voisikin olla hyödyllistä pohtia sitä, kuinka tehdä materiaalit kiinnostavaksi kaikille oppilaille sukupuolittamatta niitä nimenomaan tytöille tai pojille sopiviksi.

5 Johtopäätökset ja pohdintaa

Vaikuttaa siltä, että vaikka sukupuolten välinen tasa-arvo nähdään esimerkiksi perusopetuksen opetussuunnitelman perusteissa tärkeänä arvona (esim. Opetushallitus 2014, 14, 18, 28), aihe puhututtaa niin koulumaailmassa kuin muuallakin yhteiskunnassa ja epätasa-arvoisia rakenteita sekä sukupuolittavia käytänteitä pyritään jatkuvasti purkamaan, ei tasa-arvo ole läheskään valmis. Vaikka opetussuunnitelma velvoittaa muuhun, opettajat saattavat suhtautuvat edelleen tyttöihin ja poikiin eri tavoin, oppimateriaalit voivat toisintaa stereotyyppisiä sukupuolirooleja ja sukupuoli voi vaikuttaa myös oppilaan arviointiin. Sukupuolitietoinen näkökulma tulisi huomioida edelleen entistä tarkemmin kaikessa opetus- ja kasvatustyössä ja jokaisen kasvattajan tulisi myös itse pohtia sitä, edistääkö omalla toiminnallaan sukupuolten tasa-arvoa vai vahvistaa sukupuolten kahtiajakoa omilla sukupuolittuneilla käytännöillään.

Mutta kuinka sukupuolitietoinen näkökulma voitaisiin huomioida entistä paremmin opetuksessa? Yksi ratkaisu on opettajien, niin tulevien kuin nykyistenkin, koulutus. Opettajien tulisi saada käytännön ohjausta sukupuolten tasa-arvon toteutumista tukevan ilmapiirin luomiseen sekä tietoa sukupuolinäkökulman huomioimisesta opetuksessa, arvioinnissa ja oppiaineiden sisällöissä (Eurydice 2010, 110). Opetusministeriön rahoittaman, vuosina 2008-2011 toteutettu Tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuus opettajankoulutuksessa (TASUKO) -hankkeen päämääränä oli edistää tasa-arvoon ja sukupuolitietoisuuteen liittyvää kehittämistyötä kaikissa opettajia kouluttavissa yliopistoissa (Hynninen & TASUKO -työryhmä 2011, 6). Hankkeen perusteella on todettu, että paras käytäntö lisätä teemojen näkyvyyttä opettajankoulutuksessa on ottaa tasa-arvo- ja sukupuolitietoisuus koulutuksen itsestäänselväksi osaksi niin, että kriittinen suhtautuminen sukupuolittuneisiin ja heteronormatiivisiin käytänteisiin rakentuu koko opintojen ajan. Suuri osa hankkeesta palautetta antaneista opiskelijoista toivoi myös erillistä, kaikille yhteistä opintojaksoa tasa-arvo- ja sukupuoliteemoihin liittyen. (Hynninen & TASUKO -työryhmä 2011, 43-44.)

Myös oppilaitoskohtaiset tasa-arvosuunnitelmat voisivat toimia eräänä ratkaisuna opetuksen sukupuolitietoisuuden kehittämiseen. Tasa-arvosuunnitelma on työkalu sukupuolten tasa-arvon edistämiseen koulun toiminnassa, ja sen laatimisvelvoite on hiljattain laajentunut koskemaan myös perusopetusta. Tehtävänä on varmistaa, että kouluissa tehdään järjestelmällisesti töitä tasa-arvon edistämiseksi. Tasa-arvosuunnitelmassa käsitellään muun muassa sitä, mitkä

asiat voivat estää tai edistää sukupuolten tasa-arvon toteutumista. Tasa-arvotyössä tulisi kiinnittää erityistä huomiota esimerkiksi opetuksen järjestämiseen, oppimisen järjestämiseen, arviointiin sekä sukupuoleen perustuvan ja seksuaalisen häirinnän kitkemiseen. (Jääskeläinen ja muut 2015, 54-56.) Itse näen tasa-arvosuunnitelman avaimena opetuksen sukupuolitietoisuuden lisäämiseen sen käytännönläheisen luonteen vuoksi.

Itse koen, että sukupuoleen ja tasa-arvoon liittyviä teemoja on käsitelty luokanopettajaopinnoissa verrattain vähän. Aihe on noussut esiin korkeintaan sivulauseessa muiden asioiden yhteydessä, jos silloinkaan. Myös *Tasa-arvotyö on taitolaji* -oppaassa (2015) huomautetaan, ettei sukupuolitietoisuus aiheena kuulu edelleenkään opettajien peruskoulutukseen ja sukupuolitietoisuuden huomioimisessa on suuria eroja opettajien ja koulujen välillä (Jääskeläinen ja muut 2015, 19). Tällä hetkellä näyttääkin siltä, että sukupuolitietoisuuden rakentuminen osaksi omaa ammattitaitoa jo opiskeluaikoina edellyttää opiskelijan omaa kiinnostusta sekä valmiuksia ottaa aiheesta selvää itsenäisesti. Itse ajattelenkin, että sukupuolten tasa-arvosta tulisi puhua opettajankoulutuksessa paljon enemmän ja sukupuolitietoisuus pitäisi ottaa yhdeksi kantavaksi teemaksi koko opintoihin niin, ettei aiheeseen tutustuminen jäisi pelkästään opiskelijan omille harjoille.

Mielestäni on tärkeää, että kaikessa tutkimustyössä huomioidaan tutkimuseettinen näkökulma. Kandidaatintyön teoreettisesta luonteesta huolimatta kohtasin itsekin joitakin eettisiä haasteita. Valitsin kandidaatin tutkielmani aiheen sillä perusteella, että se kiinnostaa minua ja pidän itse sukupuolitietoisuutta tärkeänä opetuksen lähestymistapana. Vaikka henkilökohtainen kiinnostus on motivaatiota ajatellen hyvä lähtökohta tutkimuksen tekemiselle, se toi eteeni myös eettisen pulman: totesin jo etukäteen, että lähteiden objektiivinen tarkastelu voi hämärtyä siksi, että minulla on jo valmiiksi vahva mielipide asiasta. On myönnettävä, että jo ennen tutkimuksen aloittamista pidin sukupuolitietoisuutta välttämättömänä opetuksen näkökulmana. Siksi oli vaarana, että valikoin lähteitä puolueellisesti ja teen tutkimusta valmiista hypoteesista käsin tukemaan omia näkemyksiäni.

Koska tämä kompastuskivi oli tiedossani alusta alkaen, kiinnitin koko prosessin ajan erityistä huomiota siihen, että pyrin tarkastelemaan lähdemateriaalia objektiivisesti ja kyseenalaistan myös omia ajatuksiani ja mielipiteitäni. Tulin tutkimuksessani kuitenkin lopulta siihen tulokseen, että sukupuolitietoisuus alakoulun opetuksen lähtökohtana on perusteltavissa myös käyttämäni lähdemateriaalin perusteella.

Pohdin tutkielmaa tehdessä myös sitä, toiminko eettisesti oikein sukupuolta määrittellessäni ja tutkiessani: toisinnanko pääsääntöisesti tytöistä ja pojista puhuessani sukupuolten jo ennestään vahvaa dikotomiaa? Sorrunko itse liikaa määrittelemään sukupuolen nimenomaan fyysisten ominaisuuksien perusteella? Olen kuitenkin lähdemateriaalin tutkimisen ja omien pohdintojeni perusteella tullut siihen tulokseen, että nimenomaan tyttöjen ja poikien tutkiminen auttaa purkamaan sukupuolittavia rakenteita sekä sitkeitä stereotyyppioita siitä, millaisia kunkin sukupuolen edustajien tulisi olla.

Kuten on todettu, sukupuolineutraali näkökulma jättää todellisuudessa epätasa-arvon huomiotta ja siksi ajattelen itse, että kahden sukupuolen tarkasteleminen on edelleen olennaista. Lisäksi on todettava, että vastuu sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta on mielestäni ensisijaisesti niillä henkilöillä ja toimijoilla, jotka tuottavat aiheeseen liittyvää tutkimusta. Kandidaattivaiheessa olevana opiskelijana ja opinnäytetyön kirjoittajana minulla ei luonnollisesti ole suurta vaikutusta siihen, kuinka monipuolisesti sukupuolta tutkimuskirjallisuudessa ja -artikkeleissa käsitellään.

Koska kandidaatintyön teko ajoittuu usein suunnilleen opintojen puoliväliin, näen sen eräänlaisena opiskeluajan välietappina. Kun tutkimuksen tekoa on harjoiteltu, voi matka jatkaa edelleen maisteriopintojen ja erityisesti pro gradu -työn pariin. Omalla kohdallani pro gradu -työn suunnittelu alkaa heti kandidaatiksi valmistumisen jälkeen. Koen, että tämän tutkielman työstäminen on antanut minulle hyvät eväät jatkaa tutkimuksen parissa myös konkreettisesti, sillä tällä hetkellä aikomukseni on tutkia pro gradu -työssäni samaa aihepiiriä. Tutkimukseen liittyvien käytäntöjen ja omien henkilökohtaisten, hyväksi todettujen opiskelumenetelmien ollessa vielä tuoreessa muistissa tuntuu pro gradu -työn aloittaminen varsin luonnolliselta jatkumolta tälle projektille.

Kandidaatin tutkielmaa työstäessäni kiinnostuin siitä, kuinka opettajat itse kokevat opetussuunnitelmankin edellyttämän sukupuolitietoisien näkökulman vaikuttavan heidän työhönsä: tunnistavatko opettajat kouluarjessa, jopa omassa toiminnassaan, sukupuolittavia käytäntöjä ja kuinka he puuttuvat niihin? Oman harrastuneisuuden ja omien kouluaikeisten kokemusteni vuoksi olen tällä hetkellä kiinnostunut tarkastelemaan erityisesti musiikinopettajien ja muiden musiikkia

opettavien opettajien kokemuksia sukupuolittavien käytäntöjen ilmenemisestä sekä sukupuoli-tietoisesta näkökulmasta musiikin opetuksessa. Tällä hetkellä suunnittelen perehtyväni näihin teemoihin pro gradu -työssäni kvalitatiivisen tutkimuksen keinoin.

6. Lähteet

- Dee, T. S. (2007). Teachers and the Gender Gaps in Student Achievement. *Journal Of Human Resources*, 42(3), s. 528—554. Haettu 15.9.2018, saatavilla: [http://web.b.ebscohost.com.pc124152.oulu.fi:8080/ehost/detail/de-
tail?vid=0&sid=2a5272b8-1a4e-4756-b41b-14fea870fea3%40pdc-v-sess-
mgr02&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=25852724&db=bth](http://web.b.ebscohost.com.pc124152.oulu.fi:8080/ehost/detail/detail?vid=0&sid=2a5272b8-1a4e-4756-b41b-14fea870fea3%40pdc-v-sess-mgr02&bdata=JnNpdGU9ZWwhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#AN=25852724&db=bth)
- Eurydice (2010). Gender differences in educational outcomes. Study on the measures taken and the current situation in Europe. Education, Audiovisual and Cultural Agency. European Commission, Brussels. Haettu 16.9.2018, saatavilla: [https://publications.europa.eu/en/pub-
lication-detail/-/publication/40271e21-ca1b-461e-ba23-88fe4d4b3fd4/language-en](https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/40271e21-ca1b-461e-ba23-88fe4d4b3fd4/language-en)
- Hallituksen esitys Eduskunnalle naisten ja miesten välistä tasa-arvoa koskevaksi lainsäädännöksi 57/1985. Haettu 13.10.2018, saatavilla: [https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/Hallituk-
senEsitys/Documents/he_57+1985.pdf#search=he%2057%2F1985](https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/he_57+1985.pdf#search=he%2057%2F1985)
- Jakku-Sihvonen, R. (2012.) Sukupuolten tasa-arvo. Teoksessa E. K. Niemi (toim.) (2012) *Aihekokonaisuuksien tavoitteiden toteutumisen seuranta-arviointi 2010. Koulutuksen seurantaraportti 2012:1*. (s. 61—80) Haettu 30.9.2018, saatavilla: [https://www.oph.fi/down-
load/145222_Aihekokonaisuuksien_tavoitteiden_toteutumisen_seuranta-arvi-
ointi_2010_2.pdf](https://www.oph.fi/download/145222_Aihekokonaisuuksien_tavoitteiden_toteutumisen_seuranta-arviointi_2010_2.pdf)
- Jääskeläinen, L., Hautakorpi, J., Onwen-Huma, H., Niittymäki, H., Pirttijärvi, A., Lempinen, M., Kajander, V. (2015). Tasa-arvotyö on taitolaji: Opas sukupuolten tasa-arvon edistämiseen perusopetuksessa. Haettu 5.2.2018, saatavilla: [http://www.oph.fi/down-
load/173318_tasa_arvotyö_on_taitolaji.pdf](http://www.oph.fi/download/173318_tasa_arvotyö_on_taitolaji.pdf)
- Krkovic, K., Greiff, S., Kupiainen, S., Vainikainen, M-P., & Hautamäki, J. (2014) Teacher evaluation of student ability: what roles do teacher gender, student gender, and their interaction play? *Educational Research*, 56:2, s. 244—257. Haettu 15.9.2018, saatavilla: <https://doi.org/10.1080/00131881.2014.898909>
- Keltinkangas-Järvinen, L., Mullola, S. (2014). *Maailman paras koulu?* Helsinki: WSOY.

- Sulkunen, S., Kauppinen, M. (2018). "Ainakin muutaman pojan luokallani tiedän lukevan" - Poikien (osin piiloiset) luku- ja kirjoitustaidot. Teoksessa Kivijärvi, A., Huuki, T. & Lunnabba, H. (2018). *Poikatutkimus*. (s. 146—173) Tampere: Vastapaino.
- Lahelma, E. (2009). Tytöt, pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Ojala, H., Palmu, T. Saarinen, J. (toim.) (2009) *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa* (s.136—156) Tampere: Vastapaino.
- Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 1986/609. Annettu Helsingissä 30.12.2014. Haettu 17.7.2018, saatavilla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1986/19860609>
- Lampela, K., Lahelma, E. (1996). Tytöt ja pojat peruskoulussa - kouluhenkilöstön näkemyksiä tasa-arvosta. Teoksessa Jakku-Sihvonen, R., Lindström, A. Lipsanen, S. (toim.) (1996) *Toteuttaako peruskoulu tasa-arvoa?* (s. 225—240) Helsinki: Opetushallitus.
- Lehtonen, J. (2010). "Kaikki kuvatkin on sellaisia: isä, äiti ja lapsi" - heteronormatiivisuus eri koulutusasteilla. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T., Tani, S., (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. (s. 87—110) Jyväskylä: PS-kustannus.
- Metsämuuronen, J. (2006). *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä: Opiskelijalaitos* (2. laitos, 3. uud. p.). Helsinki: International Methelp.
- Opetushallitus. (2014). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet. Haettu 8.10.2017, saatavilla: http://www.oph.fi/download/163777_perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf
- Opetushallitus. (2011). Tasa-arvo ja sukupuoli oppimateriaaleissa. Haettu 15.9.2018, saatavilla: http://www.oph.fi/download/130443_Tasa-arvo_ja_sukupuoli_oppimateriaaleissa.pdf
- Opetushallitus. (2008). Yhteiseen ymmärrykseen tasa-arvosta. Opas tasa-arvosuunnitelman laadintaan. Haettu 17.10.2018, saatavilla: https://www.oph.fi/download/46730_tasa-arvo-opas.pdf

- Opetus- ja kulttuuriministeriö (2010). Segregaation lieventämistyöryhmän loppuraportti. Haettu 26.7.2018, saatavilla: <https://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/75541/okmtr18.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Perusopetuslaki 1998/628. Annettu Helsingissä 21.8.1998. Haettu 22.9.2018, saatavilla: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628>
- Hynninen, P., TASUKO-työryhmä. (2011). Tasa-arvo- ja sukupuolietietoisuus opettajankoulutuksessa. Raportti TASUKO –hankkeesta 2008-2011. Haettu 7.10.2018, saatavilla: https://wiki.helsinki.fi/display/TASUKO/TASUKO-hanke?pre-view=/64425827/76185869/raportti_taitettu_a5_kansi_v4.pdf
- Reisby, K. (1999). Sukupuoliherkkä pedagogiikka. Teoksessa Arnesen, A-L. (toim.) *Eroja ja yhtäläisyyksiä. Sukupuoli pedagogisessa ajattelussa ja käytännössä*. (s. 15—33) Yliopistopaino: Helsinki.
- Sadker, D. (2000). Gender Equity: Still Knocking at the Classroom Door. *Equity & Excellence in Education*, 33:1, 80-83. Haettu 15.9.2018, saatavilla: <https://doi.org/10.1080/1066568000330112>
- Sarhimaa, J. (2016). Kouluissa ei pitäisi enää turhaan puhutella ihmisiä tyttöinä ja poikina. Helsingin Sanomat (18.10.2016). Haettu 18.7.2018, saatavilla: <https://www.hs.fi/nyt/art-2000002925990.html>
- Seksuaalinen tasavertaisuus Ry. SETA Ry:n www-sivut. Haettu 11.9.2018, Saatavilla: <https://seta.fi/sateenkaaritieto/sukupuolen-moninaisuus/>
- Siljander, P. (2014). *Systemaattinen johdatus kasvatustieteeseen: Peruskäsitteet ja pääsuuntauukset* ([Uud. p.]). Tampere: Vastapaino.

- Sosiaali- ja terveysministeriö (2010). Valtioneuvoston selonteko naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta. Haettu 30.9.2018, saatavilla: <http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/72199>
- Syrjäläinen, E., Kujala, T. (2010). Sukupuolittietoinen tasa-arvokasvatus - vaiettu aihe opettajankoulutuksessa ja koulun arjessa. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T., Tani, S., (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. (s. 25—40) Jyväskylä: PS-kustannus.
- Säävälä, H. (2016). Opetushallituksen opas johti kanteluun – transihmisistä kertominen nähdään tasa-arvorikkomuksena. Yle uutiset (4.7.2016). Haettu 30.6.2018, saatavilla: <https://yle.fi/uutiset/3-9001992>
- Tainio, L., Palmu, T., Ikävalko, E. (2010). Opettaja, oppilas ja koulun sukupuolistunut arki. Teoksessa Suortamo, M., Tainio, L., Ikävalko, E., Palmu, T., Tani, S., (toim.) *Sukupuoli ja tasa-arvo koulussa*. (s.13—20) Jyväskylä: PS-kustannus.
- Tainio, L., Teräs, T. (2010). Sukupuolijäsennys perusopetuksen oppikirjoissa. Haettu 17.7.2018, saatavilla: https://www.oph.fi/download/126079_Sukupuolijäsennys_perusopetuksen_oppikirjoissa.pdf
- Tanhua, I. (2012). Sukupuolten tasa-arvon hyvät käytännöt – Tasa-arvohankkeiden hyviä käytäntöjä seitsemästä teemasta. Haettu 17.10.2018, saatavilla: [http://www.wom.fi/Sukupuolten_tasa-arvon_hyvät_kaytannot\(2012\)Tanhua_TEM_Valtava.pdf](http://www.wom.fi/Sukupuolten_tasa-arvon_hyvät_kaytannot(2012)Tanhua_TEM_Valtava.pdf)
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (2018a). Sukupuoli. Helsinki. Haettu 4.7.2018, saatavilla: <https://www.thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli>
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. (2018b). Sukupuolten tasa-arvo. Sanasto. Haettu 23.9.2018, saatavilla: <https://thl.fi/fi/web/sukupuolten-tasa-arvo/sukupuoli/sanasto>
- Ullman, J. (2017). Teacher positivity towards gender diversity: exploring relationships and school outcomes for transgender and gender-diverse students. *Sex Education*, 17:3, 276-289. Haettu 12.9.2018, saatavilla: <https://doi.org/10.1080/14681811.2016.1273104>

Yhdenvertaisuuslaki 1325/2014. Annettu Helsingissä 30.12.2014. Haettu 4.7.2018, saatavilla:
<http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141325>

Ylitapio-Mäntylä, O. (2012). Sukupuolittuneet käytännöt varhaiskasvatuksessa. Teoksessa Ylitapio-Mäntylä, O. (toim.) *Villit ja kiltit. Tasa-arvoista kasvatusta tytöille ja pojille*. (s. 15—29) Jyväskylä: PS-kustannus.

Yrjölä, P. (2004) Pojat ja tytöt oppimistulosten arviointien valossa. Julkaisussa Opetushallitus (2004). *Koulu – sukupuoli – oppimistulokset*. Haettu 7.10.2018, saatavilla:
https://www.oph.fi/download/48970_koulu_sukupuoli_oppimistulokset.pdf